

A politikai, színeszi és egyházi szónoklat párhúzama.

A vallásos buzgóság hanyatlásának immár pár évtizede óta volt szándékom e tárgyról, mint dilettans, olvasmányaim és tapasztalatom alapján, ez előttem nagybecsű tudományos évkönyvbe írni; de mind halogattam, részint sokféle irodalmi félben lévő munkáim miatt, részint várva avatottabbakra, utoljára pedig azt vélve, hogy a kivált értelmiségünkben csak alig pilláncsoló vallásos érzés az alkotmányos élet jótékony hatása alatt újra felgyul, s akkor a tárgyat egészen más felfogással, más érvekkel és más világításban kellend megvitatnunk.

Várakozásom mint reményem egyiránt meghiusult: a buzgóság és hitmelegség épen a társadalom színe-java lelkében mindegyre fogy, hül s teljes kialvással fenyeget, és nem jó sehoman a szabadító, nincs Jeremiása e népnek, a ki a vallásosság és erkölcsök hanyatlásában a nemzeti sülyedésre mutasson rá, a ki a magyar társadalom e vésteljes symptomájára figyelmeztessen, s irt hozzon égből vagy a földről, a bibliából vagy a philosophiából, az ó történelem vagy a jelen francia, spanyol, olasz és magyar államélet sok tekintetben szomorú oktatásaiból a tátongó seb bégyógyítására.

Reményeimben való csalódásomon kívül az unitarismus erdélyi tisztos ősi fészkeből történt szinte kényszerű eltávozásom s a rám nézve örök bájjal és bűvös vonzeróval bíró unitárius hitközség kedves kötelékéből mintegy kiszakadásom szintén befolyt arra, hogy régi szándékomat már most valósítsam. Papirosra teszem tehát gyakori elmélkedésem eredményeit, gondolataimat, tapasztalatimat és ezeken épülő javítási nézeteimet az egyházi szónoklatról mint — meggyőződésem szerint — a hanyatló vallásosság és hitbuzgóság egyik biztos feltartóztató eszközéről, csak töredékesen, szoros benső egybefüggés s ugyszólván valamely rendszer nélkül, a társalgási beszélgetés könnyed alakjában inkább, mint a tudós értekezések szigorú és tulkomoly modorában, nem követelve

írásomnak semmi irányban oktatói jogosultságot; a jóakaró átolvasás s annak, a mi jó netalán benne lehet, figyelemre méltatása egyedüli ohajtásom, mert a mit teszek, csak kötelességteljesítés és a jónak előmozdítani kívánása. Hogy én teszem, a világi író, oka az, mert a vallásos közönyt nemzeti életünkre is vészteljes hatásának tartom.

A vallás dolgaiban való közöny és hitbéli hidegség mint minden lelki betegség nem — a mint kellene — magában és az elanyagiasodott korban, hanem a templomban és papban keresi az okot. „A templom nem elégíti ki ma a lélek szükségéit, a papi szónoklat a XVI—XVII-ik századbéli modort tartja folyvást, vagy színészieskedésbe csap át,“ — ez a stereotyp mentség alatt és fenn, falun és városon egyiránt.

Ily alakban és mérvben ez állítás nem való; önmentegetési ok lehet, de igazolási alap nem. Azonban a mi benne igaz, el kell fogadni, egyházi szónoklatunk hiányait komoly vizsgálat alá kell venni, s helyettök korszerű és a templomi szószék nagy és szent hivatásával megegyező javításokat kigondolni, nem csak, sőt azokat a helyi viszonyokhoz képest haladéktalanul életbe is léptetni.

A helyzet tiszta megismerését a szónoklatok különböző ágában való rövid tájékozás segíteni fogja. Más ugyanis a polgári és politikai szónoklat s ennek két ága: a parlamenti és színészi, meg más az egyházi vagy papi. Mint a szilárd föld, a tengervíz és az atmosphaera el vannak egymástól különítve belső létegek és külső alakzataik által: oly különböző egymástól a szónoklatnak érintett három mezeje tárgy és lényeg, modor és eszközök, cél és eredmény tekintetében.

A polgári és politikai szónoklat örök szépségű remekei: a görögöknél Demosthenes, Xenophon és Isocrates művei, a rómaiaknál Ciceróé és Quintiliané, az angoloknál lord Chatham, Pitt William és O'Connel, a francziáknál Mirabeau, Armande Carrel, Odillon Barrot, és a ma is élő Thiers és Guizot, nálunk Kossuth és Deák parlamenti beszédei.

A hajdankor sőt az újabb idők e jeleseinek is előadási módorára nem terjesztették ki régen s nem terjesztik ki figyelmüket ma is a biographusok, az irodalom- és műveltség-történetírók: minő volt testtartásuk és főleg arczük kifejezése? taglejtéssel éltek-e, vagyis fejjök és kezök segítségét használták-e az indulatok és lelkesedés, az ihlet és szenvedélyek kifejezésére, szóval előadásaik

hathatósabbá és élénkebbé tételére vagy csak a kifejezés, a szó és beszédhangsúly hatalmával éltek? Három nagy és közös bélyegvonás azonban megismerhető valamenynyinek szónoklatán, hogy t. i. beszélési szerveiket vagy a természet bizonyos vonzó és megragadó sajátsággal és erővel áldotta meg, vagy maguk szorgalma ezt nekik megszerezte és ismét hogy készült beszédeik compositiója éppen annyira jeles, mint a genialitás ihletettségével bírók a rög-tönzöttek, végre — a mit ki lehet emelnem — nemzete nyelvének classikai formáival ismeretes volt mindenik, sőt egész költői és rhetorikai gazdagságát használta közülök nem egy, — szóval az egyéni szerencsés természet, a műalkotás és az iráltság együtt tették a szónoklat örök mintaképeivé az emberiség ama jeleseit.

De még az általános mértékü nagy szónokok is eltérnek egymástól a szerint, a mint saját népok miveltsege, kormányrendszere, nemzeti politikája és az elérendő cél kívánják. Demosthenes például szintugy a néphez szól a Prytaneumban, mint Cicero a Capitoliumban vagy a forumon, s mégis mekkora különbség a kettő között!

Amaz objectiv, hideg, erős elemzésével, a tárgy részleteinek pragmatikus kifejtésével az elméket világosítja fel, az előítéleteket és a más beszélők által nyilvánított nem helyes véleményeket megdönthetetlen érvekkel erejükből kifogatja, logikája hatalmával s előadásának hozzáférhetlenül tömör csatarendjével legyőzi az ellenkező nézeteket, a meggyőződést változtatja meg, benn a lelkeken uralkodik, s ez uton éri el céljét, a népakaratának a maga akaratára hajlítását. Igy tesz az angoloknál Chatham, Pitt, a francziáknál Thiers, nálunk Deák. Cicerónál már az ész és a szív, a tudomány és szenvedélyek, a rhetorika és a nyelv egyiránt szolgáltatják a szónoklati fegyvert. Ő a komoly értelmet és a könnyen felbuzduló szívet egyszerre indítja meg szavaival, mint a zongorajátszó csaknem egyszerre erős és lágy hangokat csal ki hangszere érczhurjairól. Neki első célja volt mindig a kedélyek jól hangolása, a figyelem lekötése, maga és tárgya iránti rokonszenveköltés. Ő ezt az individualis és subjectiv vonatkozások, a helyzet éppen a beszélés perceiben adott érdekköltő részleteinek füstése, ékes mondatok és ragyogó képek közbefűzése által s főleg mindig emelkedett hangulatu bevégzéssel éri el. Nekem ugy tetszik, ő avál a taktikával élt, hogy beszéde elején mindjárt valami olyat idézzen elő hallgatóinál, a mi nálunk a „taps“ és a „helyes“. Mikor az megvolt, következett rá az ő mesteri dologelőadása, melylyel a legkomolyabb

tárgyat hoszszu és száraz analyseket s bármi mélyreható okoskodást oly könnyűséggel, oly átlátszó-világosan terjesztett elé s az antithesisek és retorikai formák ama szinte költőies bájával vontá bé, hogy ma is elragadja vele olvasóját. E beszédekben a tövis és virág, a méz és mérég, a mennydörgés és szivárvány egyre váltakozik; a lángelme és az erős szenvedély nyilatkozatai mint kettős színű szalagtekerics fonódnak mindig össze, a szónok vagy a jog és törvény, az elvek és érvek hatalma által, vagy tüzön-vizen át, üszkők között és vérben s testhalmokon célját éri, ő hallgatóit föltétlenül magával sodorja. Ilyen volt az angoloknál O'Connel, a francziáknál Odillon Barrot és a magyaroknál Kossuth.

A mint magától értetik, ezen politikai szónoklatnak tárgyai az országok és azok alkotmányainak fentartása vagy reformja, a társadalom nagy céljai eléréséről gondoskodás. Helyei a törvényhozási paloták, hol a nemzetek legnagyobb férfiai a souverain fejedelemmel, illetőleg annak kormányával a legfőbb államügyeket intézik; továbbá helyei a törvényhatóságok, társulatok, tudományos testületek gyűléstermei. E helyek maguk szabják meg és fejtik ki a szónoklásnak oda illő azon sajátos jellegét, a mi csak épen ott van helyén, máshol s kivált az egyházi életben nem alkalmazható, az épen imént érintett okokon kívül, az előadási modor itt szokásos, amott ellenben egyáltalában meg nem engedhető több szabadságaiért.

Csak egy két példát hozok fel politikai életünkől. Széchényi grófról azt írják, hogy ő ide-oda sétált szónoklata közben. Kossuth egykor midőn hallgatói már a szenvedélyek hullámárján ringtak, szószékre ütött kezével, egyik parlamenti szónok ironja magasra emelésével, másik kardja markolatjára csapva ad olykor nyomatékot szavainak. Ott megy, még hatást is tesz, de egyházi szónoklatban ilyesmi nem való; szóval: hely és tárgy, érvelés és műalkotás, testtartás és előadási modor a politikai szónoklatnál mind szabadabb, kevesebbé kényes természetű, nem oly könnyen célzévesztő s botránkoztató. A politikai élet maga alkotta és alkotja minden időben maga, de csakis a maga számára szónoklatát és szónokait.

Az elsónél kisebb körű, de sokkal hatalmasabb, mert közvetlenebb hatásu, a színészi szónoklat. . . . Ne értessem félre . . . A színész csak szaval — mondják némelyek — de nem helyesen. A színész gyakran szaval önállólag s önelhatározásból, igen szerepéből folyólag; de dolgot, ügyeket is ad elé, tényeket beszél

el, szenvedélyeket, pártcélokat, politikai cselekvényeket állít elének élő szóval, sőt mint Lear király vagy Bánk bán, Hamlet vagy Csák Máté, Kont vagy Zrínyi Miklós formá szerint szónokol és pedig a trón zsámolyánál vagy a nép előtt, a királyi tanácsban vagy az országgyűlésen, úgy a mint hozza magával a színpadra vitt polgári élet, ez a valódinak, a társadalmi életnek ideálizált másolata. Nevezzük azonban egyiknek vagy másiknak, azt az eredményt el kell ismernünk, hogy a színpad, a színi szónoklat vagy szavalat — a mint inkább tetszik — testtartás, tagjártatás és modor a mai kor egyházi szónoklatára már is, főleg városokon, átalakító hatást gyakorolt. S nézetem szerint ez átalakulás sok tekintetben hely- és célelleses s a két feladat természetével nem egyezik.

A színpad és színész legfőbb sőt egyetlen feladata az, hogy az életet, a társadalom állapotait, az emberi természetet úgy a mint van, tökéletes hiven fesse, tehát hogy a honárulást, a királygyilkost, az erkölcsök megfertőztetőjét, a zsarnokot, a bősziült népet, és a titkos méregkeverőt, szóval bünt és aljasságot valódi színében tüntesse fel a néző közönség előtt. Ő gyakran fölisteni magasságban állítja elének egy Aristidesben vagy Coriolánban, egy Tell Vilmosban vagy Hunyadi Jánosban az embert, míg máskor vad szenvedélyek közt, lázadások élén véres kézzel, jóltevői és a szabadság ellen támadva, bemocskolt erkölcsökkel, törvényt és társadalmi rendet felbontó helyzetekben, lealacsonyodva az okatlan állatig, sőt a bűn fertőjében fetrengve! A színésznek kísérenie kell hősét mindenrová, a rová az elmegy, le a bűnbarlangokig, végbe kell vinnie annak minden művét, kifejezni vad szenvedélyeit úgy mint föllengő szóáradozását, a csapszékek és kávéházak hőseinek olykor szeméremsértő szavait és erkölestelen tetteit utánoznia kell. Ez a színész pozitív és negatív feladatának anyagi része, belső lényege.

Hasonlók az ő külső formai teljesítendői is. Ő ruházatában és testtartásban, arckifejezéssel és tagjai hordozásában, egész lényében eredetijét utánozza, azt köteles előállítani. Ő tehát ször-csulát ölt fel és keresztet fog kezében mint zarándok, szeliden beszél vagy imádkozik, mint a barát-czellák szent elmékedésre hívott lakója; de léleknyugalma elhagyja, szeme szikrázik, szenvedély dül belsőjében, hóhérbárdot ragad, mint kereszties vitéz és Tetz-el-üldöz, fokosát villogtatja, mint pusztai betyár vagy követválasztási kortes, fennen kiábál, s kezével bősziülten hadonáz, mint utcza lázasz-

tó, és örjögésig megy szent pietismusa midőn eredetijét személyesítve megégeti a martyrt és a szabadság bajnokait rabláncra fűzi.

Tán nem kell mondanom, hogy a szinpadnak nyelve és irálya is egészen e feladatokhoz van szabva. A milyenek a tragoedia vagy operette, a vigjáték vagy ballette cselekvő személyei, olyannak kell lenni beszédeiknek, tehát az irálynak is: fennköltség és póriasság, tiszta lélektűz és álpáthosz, ihletettség és desperatus blazirt állapot, a nagy eszmék rhetori emelkedése és a szépérezések naiv melancholiája tarkán vegyülnek egymással a szinpadi nyelvben és műcompositióban. S mindezek együtt teszik e hideg deszkákat oly tanítóvá sőt hódítóvá polgári és egyházi szónokokra nézve egyiránt. Azonban én úgy itélem, hogy a színészi és szinpadi szónoklat csak is egyedül színésznek és szinpadra való. Garrick és Talma, Löw és Egressy maradjanak a szinpad örök dicsősége és követendő mintaképei; egyházi szószékre az ő szónoklatuk szintén nem való.

Most már átmehetünk a szónoklat harmadik ágára, az egyházi vagy papi szónoklatra. Röviden érintem csak épen a főmomentumokat, nehogy igen doctrinár, vagy világi létemre, igen papias legyek.

Apapság és papi szónoklat czélja ma Európában nem az, a mi Szent István korában volt, t. i. vallásterjesztés; nem is a XVI-ik századbeli, t. i. vallásújítás, hanem a vallásban megerősítés, a vallásos érzéseknek és bizonyos hitközösségi elveknek és formáknak, mint a közerkölcsiség őreinek, a keresztény miveltség előmozdítójának ápolása, védelme és az emberi szivekben és lelkekben a naponta inkább terjedő általános lelki közönnyel és vallási indifferentismussal szemben fentartása. A vallás és a templom mai felfogás szerint nem pusztán kegyességi és transcendentalis, hanem valódi gyakorlati irányu egyházi intézmények, nemcsak egy magasb rendeltetésre készítik elő az emberiséget, hanem azt megtanítják a jóra, szeméit és földi útját az erkölcsi szép, mint örök ideál felé irányozzák, lelkét a legmagasb tökély felé a kebel szent ösztöneinél fogva mintegy édesgetve vonják. A vallásnak és templomnak küzdenie kell ma nem a pogánysággal — a mi túlhaladott álláspont — nemcsak az előítéletekkel és miveletlenséggel, de igen magával a tudományal s kivált a philosophiával és természettudományok nagy horderejű fejleményeivel. Az olvasási kedv és értelmi fejlettség akkora, a bibliamagyarázat és a mindenben teljesen tiszta ismeretre jutni vágyás oly nagy az emberékben, hogy minden tudo-

mány-ág mivelőinek úgyszólván éjjel-nappal fegyverben kell állani saját tudási birodalma határainak megvédésére. S az egyház férfainak, a vallás szolgálóinak itt a küzdelem oroszlánrésze jutott. Nekik ismerniök kell a jelen sőt mondhatni a mai nap minden vallásos eszméit és törekvéseit, saját tudományuk egész mezejét, a velök érintkező határu tudomány-ágak fejlődését, vívmányait, védő és támadó fegyvereit. A papságnak és templomnak az élettől s kivált a tudományoktól elfordulni nemcsak hogy nem szabad, de az élet hullámos árjának épen közepében élni, a tudományok színvonalán állani egyenesen önfentartási kötelesség.

A cél nagy, nehéz, felséges; a kik szolgálatára vállalkoznak, ezzel, önmagukkal s a sikeresen használható eszközökkel tisztában kell lenniök. A temploni szószéknek — a mint látók — hatalmas versenytársai támadtak. Ezek a fejlődő, erősödő, gazdagodó nemzeti irodalmak, a parlamenti és törvényhatósági szószékek és a színház. Az emberek érték szerint számítják már ma a szellemieket is, erkölcsi hasznot kívánnak vonni a tudomány tárgyaiból, az erkölcsi irányu közintézményekből. E hasznok: a lelki élvezet, a gyönyör, a tanulás, szabad elvek, szép eszmék, figyelemlekötő, megragadó előadási képesség. A hol ilyeneket talál, oda vonja a mai érdekhajhászó nemzedéket újságszomjas élvívágya, magasb és nemesb ösztönöket nem ismerő kalmár-szellemé. Ezek nélkül üresek a parlament, a tudományos gyűlések termei, megbukik a színházigazgató s bégyepesedik a templom ajtója környéke, vagy ha nem, elalusz-
nak benne az unalmaskodni nem szerető hivek.

A papság valóban egy nehéz jövővel áll szemben. Jeleznem kell azonban, hogy én csak azon papságokról szólok, melyeknél az istentisztelet élő szóval és nemzeti nyelven foly; a többieket fentartja a czeremoniák pompája, az ingyen templom, és részint a tömegek miveletlensége, részint a mivelt osztályok pietismusa és az ősi hithez következetességből ragaszkodás. Tudatlan, szolgaságra hajló, a szellemiekkal nem igen töprenkedő tömeg minden népnél volt és lesz minden időben. A külsőségekre fektetett vallások ebben örökké termékeny talajt találnak; csak intelligentiájukkal mi lesz, azt nehéz tudni, mert a mint megjegyzém, ma még a szellemi és erkölcsi dolgokat is latba veti s a haszon szempontjából mérlegeli minden ember. E kis félretérés után forduljunk vissza ama másik papsághoz, mely az életé, a jelent tartja szemei előtt s a nép és mivelt osztályok lelki szükségéit is kielégíteni van hivatva, s a melynek vallásos cul-

tusa a nemzeti irodalom és műveltség életgyökereivel fűződik össze.

Ugy gondolom, hogy e papságnak az egyházi szónoklat lényeges megújulására kell komoly és teljesen öntudatos elhatározással törekednie, nehogy úgy járjunk a templomokkal, mint mikor az ár a gátokat elszagatva, a folyam vize a malmot megkerüli, s az elszigetelten, elhagyatva, magára marad. Ha télen a harangszóra azt mondogatják a hivek: „fázik a fejem, hülést hapok, igen nagy a templom, ki oly bolond, hogy télen fütetlen helyen órákig üljön; nyáron pedig ezt: esik az eső, sár van, dolgoznom kell, szórakozás végett szabadba kell mennem sat.; vagy pedig ha oly nyilatkozatokat hallunk, hogy a pap olvassa beszédét, rosz munkát ír, ötven éves könyörgést énekel inkább mint mond el, a „Miatyánk“-at sem tudja evangelium szerint, nincs olvasottsága, még a nemzeti nyelvet sem írja és beszéli jól, mert nincs irodalmi műveltsége, aluszékony előadása, vagy comediáskodik a szószekben; megadom a képét, ez elég, nem kell nekem pap, házam templomom, imádkozom szívemben, megyek oda, hol élvezek, vagy valami okosat és szépet hallok“. . . . S így a templomok üresek, míg a jó játékosokkal bíró színház teli, a gyülestermek, a látványos előadások és sétaterek rakva mivelt, elegans közönséggel, holott az egyházakat csak a köteles egyének, a szegénység és alsóbb néposztály látogatják — itt a papi tekintélynek és nimbusznak vége, Szent Pál dicsó hitbölcselését s Krisztus hegyi beszédének isteni morálját e század durván-önző s eszmezavart realismusá a szivekből kiölte, Channing és Parker, Addison és Fenelon, Albach és Tompa Mihály szellemvilága kialudt, Luther és Calvin, Zwingli és Béza reformatori küzdelmeik hiában voltak, Servétet megégetni kár volt, s Dávid Ferencz mártyrhalált hiában szenvedett. . . itt a templomok szószéke ingadozik, a vallás erkölcsjavító, miveltségterjesztő égi intézményének szép földi rendeltetése el van tévesztve, itt már csak arasznyi tér van a templomok bezáratásáig; Szent János mennyei jelenései helyett vajmi megrázóan szomorú jelenségeit mutatja a mai társadalom a megvetett vallásnak, a hanyatló erkölcsöknek, az eltűnő humanizmusnak, a vonagló krisztusi szeretetnek, s a mi épen kétségbeejtő, a már-már kihalt jámbor hitéletnek. . .

Itt gyökeres és siető reformra van szükség. S minthogy el kell ismernünk, hogy a kor és társadalom hanyatlásán kívül a papságnak is van része e jelenségek előidőzésében, legalább ez

tegyé meg a veszélyes áramlattal szemben a maga tisztét, hajtsa végre a maga kebelében a lehetőségig a javítás, a megújodás művét. Legelső az, hogy az egyházi szónoklaton változtatni kell az idő és miveltség változott igényei szerint. De erre alapföltétel kinek-kinek hivatására való alapos készültség. Ma a papnak tanulni és sokat kell tudni, hogy hallgatóira befolyást gyakorolhasson. S e tudás közt első helyen áll a biblia tökéletes ismerete, a mire a zsidó-, görög- és latin nyelv nélkül eljutni nem lehet. A jogásznak a törvénykönyv, a papnak a biblia a practikus ismeretek legelső forrása, még pedig az angol és német exegetikai művek segélyével mind a két résznek t. i. az ó és új szövetségnek combinált és átható kritikai tanulmányozása alapján. E nélkül helyét bétöltő, hallgatói felett szellemi hatalmát megtartó papnak lenni lehetlen. Evvel igen. Mert a világi ember egyes tudományokban vele képes versenyezni, még feljül is mulja gyakran; de a papi szakmában nem, erre ugyan fejét egyik sem adja, itt ő fölényt vivhat ki magának örökké. Ez az egyik talizmánya, a papi tekintély egyik titka.

Másik, a mit én igen fontosnak itélek, a XVI. és XVII. század íróinak és papi műveinek tanulmányozó olvasása.

A mai papság elfelejtkezett saját alkotóiról, nem ismeri a törzset, melyről kihajtott, azokat a férfiakat, a kik neki létjogot vívtak ki, s ugyyszólva életét adták. Pedig ama két század igen termékeny volt jeles művekben, s a bibliának egész tartalmát vizsgálat alá véve, s kifejtve lehet látni azok vitatkozásaiban. Tömérdek szép gondolatok, a theologia és biblia merész és erőteljes felfogását fogja találni azokban a figyelmes olvasó, talál a magyarul irtakban számos nyelvi és syntaktikai olykor rhetorikai szépséget, formai szabatoságot és irályi naiv kedvességet. Luther és Calvin, Servetus és Socin műveit, Dávid Ferencz és Enyedi György, Melius és Béza Todor polemiáit nem ismerő pap nem mondhatja magát az egyházi tudományokban kellően jártasnak; lehet közönséges tehetség, türhető szónok, de szakmájában e nélkül mester és tekintély nem lehet. Azonban épen a mily fontosnak tartom ezt, oly szükségesnek azon korok beszédirási, imádkozási és szónoklati modora kerülését.

Angolul és németül, sőt a lehetőségig francziául is a papnak tudni kell. Amerikában és Angliában a gondolkozás, irás és tanítás szabad a tudomány minden ágában, s így a theológiában is. A politikának a vallással nincs köze, a polgárnak hitét nem kérdezik,

vallásos meggyőződésért senkinek nem kedveznek, sem miatta senkit nem üldöznek. Itt tehát kényszer nélkül, sőt az exegetica, természet-tudomány és philosophia által segítve egészen szabad irányban fejlődnek a theologiai tudományok. Az amerikai és angol theologia és exegetica félszázad alatt oda jutott, a hol a mi theologiánk (mert a természettudományról nem lehet szó) Dávid Ferencz korában volt, de a honnan kormányi rendszeres üldöztetésünk s a katolikus és protestáns orthodoxia nyilvános vesztünkre törése miatt különösen a mult század alatt — úgy szólva csak a téli természet rejtett életét követhetve — szinte a IV. és V-ik század conciliumainak dogmalabyrinthjáig estünk vissza. Angol és amerikai theologiai művekben saját vallásos érzésünket s hitbeli meggyőződéseinket látjuk visszatükrözve, ezekben található a modern erkölcsi vallásosság tiszta életforrására.

A görög és római classicusokat szintén ismernie kell. Plato művei és Seneca levelei, az örök ifju Homér, a fejkölt Horatius és a Syren hangként csábító irályu Virgilius, Socrates önvédelme és Tacitus Germanicusa az emberi szellemerőnek ragyogó nyilatkozványai maradnak mindenkor. Kétezer éve már, hogy minden népek legjelesebb férfiai táplálkoznak e nagy elmék nagy eszmével, s még nem fogyott el azok szépségi ereje, s még mindig örömeiket találják abban a szebb lelkek s gazdagabbakká válnak általuk a nemesebb kedélyek. Egy jól alkalmazott classicus mondat, az ó történetek egy-egy tündöklő képe az öreg Plutarchból, vagy Thukydidesből és Liviusból idézve, általában a görög és római történetek nagy alakjai még ma is mindig meggyőzőleg hatnak a hallgatóra, legyenek azok bár világi vagy egyházi szószéken elmondva.

A történelem és ókori irodalom bő tudományforrása az egyházi szónoknak épen úgy, mint a politikainak és íróknak. Ezt nagy becsben is tartják a művelt népek tudósai. Horatiust rézmetszetekkel s aranykeretbe foglalva adja ki az angol. Homért nagy regál ivrében, imperial papiroson a tudomány-kedvelő francia. Ily classicusok megérdemlik, hogy zsebökben hordozzák s könyv nélkül megtanulják tudományos névre igénytartó papjaink.

Meg kell szerezniök s olvasniok jeles amerikai, angol, francia és magyar egyházi szónokok műveit, hogy lássák, miképen fogják fel a bibliát és szenthivatásukat azok, miként használják a szentírás adatait, a tudományokból megnyit s hogyan vesznek át, általában hogyan járnak el hiveik lelki üdve ügyeiben. Az angol jeles

egyházi szónokokat már elébb említettem, most a francziák közül Bossuet és a két Cocquerel azok, a kiket olvasásra ajánlok, valamint a magyarok s főként erdélyiek közül Herepei Jánost, Szász Mózeset, s a most élők közül Nagy Péter, Kriza, Ferencz József és Szász Gerő, Albert János és Szász Domokos műveit. . . . Önálló elmét gazdagít az olvasás, nem tesz szolgájává. Ugy vagyunk evvel, mintha napon vagy virágos kertben járunk; megbarnul amott az arc, áthatja még öltönyünket is ennek illatos fűszere. A lélekre is oly mély és erős benyomásokat tesznek a szép eszmék s azok képzetei, ezek az istenség bennünk levő sugarai, ezek a tündöklő lelki képek, úgy megragadnak agyidegeinkben, hogy évtizedekig megtartjuk őket, s midőn nem is gyanítjuk az emlékezet és gondolkozás összeolvadt munkálkodása visszateremti azt lelkeinkben. Mint a virág himpora a rokonvirág kelyhére száll s abban a jövő gyümölcs magvát rejtj el: úgy az isteni eredetű lélek gondolatja mint szellemi virággör hozzátapad a szép lelkekhez s új eszméknek lesz szülője, más nagy gondolatoknak ad lételt. Ugy van. Az eszmetársulás szellemi szervezetünk titkos mozgatója, s a reflexio, a gondolatcsere és assimilatio lelkünk észképeinek, eszméinknek többszörözője. Ez amaz út, a melyen a figyelmes olvasás gondolatvilágunkat bővít s elménk kincsét, emlékezetünk tárházát észrevétlenül gyarapítja. . . .

De ezek nem azt teszik, hogy az egyházi szónok egész beszédeket átvegyen s fordításban sajátjaként adja ki. Ezt vagy ne tegye, vagy vallja bé átdolgozásnak. Én csak eszmeölcsonzést tartok megengedhetőnek, úgy, hogy a szónok maga neve alatt, új összeállításban, egészen saját feldolgozása szerént adja elé. Az első rejtett plagium, az utóbbi szabados úton való öngyarapítás; amaz az elmét önállásától fosztja meg, a közönséget nem correct úton bírja maga iránt jóvéleményre; a felett, ez a valódi szerzővel szemben jogsérelem, míg az utolsó azok terjedése s új eszmék ébresztése által a szellemvilág birodalmát gazdagítja, s az írónak nevét idegén országokban is ismeretessé tevén, annak nagyobb erkölcsi súlyt s mintegy elégtételt ad. Azonban a rossz eredetnél mégis a hallgatókra nézve épületesebbnek látom mások jeles alkotásainak használatát.

Mindezeknek azonban alapjául tekintem a nemzeti irodalommal való alapos ismeretséget, keleti nyelvünk eredeti szépségeinek és sajátosságainak tanulmányozását, az ortographiaileg helyes írást, és

tájszólástól úgy mint köznapiastól ment tiszta magyar beszédet. Ezt csak jeles költő és prozairóink olvasása, s a magyar irodalom eszmevilágában való teljes otthonosság adja meg. Költőink közül Berzsenyit és Kölcseyt, Kisfaludi Sándort és Vörösmartyt, Tompát és Petőfyt, mindenekfelett pedig Jókait és Arany Jánost ajánlom az olvasásra, valamint prozairóink közül Kazinczyt, Fáyot és Kölcseyt, Deákot, Széchenyit és Kemény Zsigmondot, Kossuthot, Eötvöst és Szemerét, Toldyt, Erdélyit és Gyulai Pált. Meg kell azonban mondanom, hogy rhetorikai és szónoki elemet legtöbbet találánd a tanulni vágyó Kölcsey, Szemere, Eötvös és Kossuth beszédeiben; az elsónél különösen talál ritka belső harmoniaju compositio mellett nemes honfiui hevet s a formák oly tökéletes szépségét, a mi ez írónkat utánozhatlanná teszi, valamint találni fogja mindezeknél az irálynak ama költői emelkedettségét s tetszetős elegantiáját, mely önkéntelenül meghódít és magával ragad; erős, tömött, meggyöző ugynevezett lapidaris irályt, azonban, melyben a gondolat praecisiója kristály átlátszósággal, az eszmék ereje a politikus előreszámitó kimérttségével párosul, s a melyet mégis lélekmelegség, s itt-ott egy kis attikai só fűszerez — ily irályt Deáktól és Szalaytól, Kemény Zsigmondtól és Csengeritől, Salamontól és Greguss Ákostól kell tanulni, míg az angol gunyort, a könnyü és sebes gondolatfordulatokat, a kifejezési erőt és styl gördülékenységét Gyulai Pál aesthetikai műveiben találhatni fel.

Ily nyelvismeret és tanulmányok nélkül már ma főként mivel hallgatóság előtt papnak lenni nem lehet. A jó beszéd okvetetlenül jó kidolgozást kíván, a mi a compositio erejét és az irály külső szépségét feltételezi. Egy alapgondolattal kell birni a jó egyházi beszédnek, mely körül a cél és feladat természete szerénti logikai rendben s dologszerü egymásutánnal mintegy crystallizálódnak a részek. Az alapeszmét csak egyszer fejezi ki a jó szónok, annak szellemi értékét ismétlés által csökkentenie nem szabad; de azért mégis úgy kell ráépíteni az egész művet, a miként a szobor emelkedik fel talpazatáról s a pyramis száz és száz darabja bámulat-költő symmetriával egyesül a végső csúcs-szögben. Az alaprakás után jó a tudományos, de concinnus és nem nehézkes, nem hosszadalmas dologkifejtés, mit a történelem, a költészet és adomavilág egy-egy szép idézetével fűszerez az ügyes szónok; ezt követi a rábirás, mely résznel a rhetorika és egy kis komoly páthosz igen helyén van, és bezárja vagy az elbeszéltek rövid de élénk össze-

vonása, vagy egy-egy kiválóan szép önálló eszme és classicus idézet, melyben a szónok fejtegetései mintegy culminálnak. Ezt minden népek nagy szónokai használták, ennek nagy hatása van a hallgatókra, s az utósó benyomás ereje olyan, mint a leáldozó nap visszaverődött sugárai, melyek még a felleget is megaranyozzák.

A politikai szónok utolsó szavára ezerszer lón kimondva béke és háboru; a jó pap végső szava is igen sokszor szent elhatározásokra birta hiveit, s az erény magvát hintette el száz keresztény szivbe.

Ez alapföltételek corollariuma a jó szónoklat, minek külformái a szónok magatartása és az előadás, belső a műszerkezet; utóbbiról töredékesen, egyre-másra csak mintegy rámutatólag elmondám gondolatimat, elméletét adják hivatottabbak; most már az elsőről mondom el némieket.

A hivatása méltóságát érző egyházi szónoknak — ugy vélem — már a templomba léptekor, az isteni tisztelet egész folyamata alatt, a gyülekezetből eltávoztáig, öltözetének ünnepélyszerűsége — mely bizarr tarkaságot s szinpadias vagy saloni keresettséget egyiránt kizár, — arczának és magatartásának rendezettsége és komolysága által tanusitnia kell, hogy ő népével együtt áldozatra jött fel a Mindenható színe elé, ama falak közé, melyek Isten háza; neki éreznie kell, hogy ott ő az első, minden szem rá néz, minden figyelem felé fordul, mint az ima és szent beszéd által közvetítő felé Isten és a nép között; ehez képest a mint buzgóság érzését s a kedély szelíd nyugalmát terjeszti ki az ő hivatásához alkalmazott magatartása: ugy megbotránkozást költ cynicus, gondatlan és nem Isten szolgájához illő viselete; neki székében — énekelve bár vagy magában elmélkedve — a papi tekintély komoly méltóságát megőrizőleg kell végig maradnia mindaddig, míg a szent hajlékból távozik, s a polgári életbe ismét belevegyül.

E magatartás való hozzá akkor is, midőn a szószékre lépik, s könyveit elhelyezve magát és a népet imára és elmélkedésre elkészíti. Egy csöndes körültekintésre, s az imádkozni leborultak vagy felálló zaja csillapodásának bevárására szorul össze egy perczig a szónok tettekora, míg később ő marad egyedül a helyzet ura, a szivek tolmácsa és elmék vezére! Az imát könyvvel vagy a nélkül, összefogott kézzel, szemeit az égre függesztve mondja el; mert ezt a cél, a helyzet, a szentírás és századok óta siker által támogatott gyakorlat kívánja így. A kik kezeik összekulcsolása helyett könyvet fognak ilyenkor, vagy palástjok szegélyébe fогantoznak, meg-

botránkoztatják a jámbor sziveket, a melyek az atyák szent hagyományait becsben s a templomi szertartást Istenhez illő tiszteletnek tartják. Az úri imának az evangéliumon kell alapulni, de nem háromszázados fordítás szerint elmondva, nem is a tudományellenes kifejezések rideg formáival. „Miképen ott fenn a mennyben, úgy itt alatt a földön“ — az ilyek már ma nem épületesek. Az imádság a sziv beszéde Istennel, a kedély magasztalt gerjedezése, a léleknek a hit és remény karjaiba átandalódása; szavainak tehát és a kifejezési formáknak egyszerűeknek, egyszerre átérthetőeknek s átérezhetőeknek kell lenni, így ébresztenek áhitatot, így költik életre jobb természetünket. Az ima hangulata a buzgóságé; képeknek, szónoklásnak, taglejtésnek abban helye nincs, mert az a buzgóságot lehüti s az elmét profanus képzetek határiba téveszti. Az imának a föld és ég, az ember és Isten, a születés és halhatatlanság, az elmuló jelen és az erkölsi szép örökkévalósága nagy képzelei által egyfelől mint embernek gyöngeségeinkre, másfelől égi származásu lelkünk felséges tehetségeire kell rá mutatni, mely az istenség lehellete, s mint ilyen vég nélküli tökélyre vágyik, s arra jogosult.

Hadd ringasson tehát az ima néhány perczig ég és föld között, legyen az az éber lélek álma, vagy az álmadó sziv ébrenléte, egyiránt boldogító. Ily egyházi ima czélját éri.

Az előadás titka a szó ereje és beszéd hatalma. Azt mondják a műaesthetikusok, hogy a legszebb zene az emberi hangé; én is azt mondom: a legszebb szónoklat az, a mit már magával a szóval és beszéddel kifejezni birunk. De itt a kidolgozásnak előadásra alkalmasnak, szónokinak kell lenni, s jó szónok mindig vigyáz arra, hogy beszéde ne csak tartalmas és szép, de szépen előadható is legyen. Ilyen beszédben nincsenek hosszu, incisummal teli, jelzőkkel elárasztott, erő s velő nélküli mondatok, oda nem illő képek, találótlan hasonlatok, álokoskodás, rá facsart történelmi idézetek, üres phrasis és köznapi kifejezések. Minél rövidebbek a mondatok s kevesebb a jelző és körülírás, annál magvasabb a mű; minél nagyobb a figyelem a lágy és erős hangzásu szók euphoniájára s minél inkább váltakoznak a mondatban a beszédet alkotó különböző szók t. i. főnévre ige, mellékszóra főnév, valamint szintén a név- és igeragok is, és nem gyül halomra két-három ige vagy részesülő s nem árasztják el a mondatot a nak-nek, tak-tek s több ily ferdítő egyhanguság, annál szabatosabb s ékebb az irály. A gon-

dolatoknak egymásból kell folyni, de mint a láncszemnek önmagukban bevégzetteknek lenni. A beszéd eszméit az egymáshoz illőség szerint kell csoportosítani, mint a koszorufűző leányának virágait. Koszoru csak virágból lesz, tartalmas beszéd eszmékből. A szók az eszmék alakjai, az érzelmek külső kifejezései, melyek által amazok az értelemre, ezek a szivre és kedélyre hatnak. Mindenek előtt tehát a szónok teendője az, hogy eszméit és érzelmeit hallgatóival minél hathatósabban közölje. Ezt úgy éri el, ha kimondott eszméit magát is áthatják és lelkesítik, ha hivatott érzelmei viszont melegségre bírják. Üres szó és értelem nélküli körmondat senkit meg nem hat, át nem érzett beszéd, szívet indítani nem fog. A szók, melyekben eszme van, a mondatok, melyek valódi érzést és emelkedett lelki állapotot fejeznek ki, olyanok, mint egy begöngyölt hárttyairat, mint egy héjában levő édes gyümölcs, mint boritékba rejtett gyémántdarab: ki kell tárnai a tekerccset, hogy olvashassuk a tartalmat, feltörnai a gyümölcs kérgét, hogy izlelhessük zamatát, s a drága követ lefedni, hogy megismerhessük rejtett értékét. Így a szókat is úgy kell hangsúlyoznunk, hogy azok egész értelem- és erőtartalma feltáruljon, hogy annak szépsége a hallgató lelke mélyére hasson, hogy szívéinkben a rokonérzelmek hurjait érintse, s azt mintegy édes rezgésbe hozza, szóval: hogy egész lelki lényünket bizonyos magasztaltságba varázsolja át. És ezt — legjobb szónokainkra hivatkozva mondom — a szó és beszéd ügyes hangsúlyozása és szép modulatioja által egyedül is elérhetni, mihelyt a szónok szem előtt tartja azt, hogy a szó belső erejéből, a mondat tartalmi szépségéből tudókímélő, félszeg, erőtlen, s lelketlen kifejezés által semmi el ne veszzen, hanem azok egész tartalma hiven, nyomosan s a hol kell, hévvel ki legyen fejezve.

Természetes, hogy az ajkaknak és nyelvnek, az arcznak és szemnek, sőt még a homlokknak is az ily beszédnél a kívánt eredmény érdekében hathatósan közre kell működnie s azt előmozdítania. Ezt általában arcbeszédnek mondják. De erre az egyházi szónoknak eléggé vigyázni nem lehet. A polgári szónok mimicáját — ha rossz is — nem mérlegelik oly igen szigoruan, színésznél olykor még érdeket ébreszt a közönségben; de az egyházi szónokban az arcbeszéd teljes correctnessége szükséges; nála az arc és szemek, az ajk és homlok legkisebb mozdulatának sem szabad a jó izléssel és az aethetica törvényeivel ellenkezni; különben egy idétlen szemhunyorítás, az ajkak bármilyen megszokott ferde mozdulata botrányko-

zást szül s a szónoklat hatását meghiusítja. Kezei segélyével is teheti hathatósabbá beszédét az egyházi szónok, ezt gestus-nak, gesticulationnak mondják, magyarul taglejtésnek, de ez rossz, s én jobbat nem ismerek. Erre szabályokat alkotni nem lehet. Ugy tapasztaljuk, hogy jeles szónoknak a természet adja azt is, vagy az ő lángeszök találja ki a legszükségesebbeket. Egy-két példa világot vet szavaimra . . . Láttam sok egyházi szónokot, hogy a mikor az égről beszél, fölemelte arra kezét, mikor imádkozásról, összekulcsolta, ha a bűn ellen menydörgött, a bibliára, ha az erkölcsi sülyedést s következményeit rajzolta, alá a földre mutatott; sok szónok a mikor belső indulatokat fest, szíven tartja kezét, ha valamely büntől riaszt vissza, eltaszítólag tárja ki, ha egységre int, összefogja, ha pusztulást ír le, szétterjesztett kezeit sebesen aláereszti. Jól emlékezem rá, ismerek ma élőket is, a kiknek előadásait e módor igen kerekké, plasticussá és hatályossá tette, a hely és isteni tisztelet méltósága emelkedett általa, s a hallgatók nagy lelki megelégedéssel távoztak. A mondottakat az egyéniséghez, alkalomhoz és mindenek felett a beszédhez alkalmazva, módosítva vagy másokkal cserélve fel sikerrel használhatni; általános érvényű törvényeket nem ismerek; úgy vélem, ebben is mint a gondolkozásban az egyéni szabadságnak és talentumnak önérvényesítését korlátozni nem lehet, nem is szükséges.

Épen a mily tartózkodóan szólok a jó egyházi szónoklat általános mértékeiről gestus tekintetében, épen oly határozottan elmezem ítélni azt a tömérdek izléstelen, természet- és dologellenes, megszokás, nem tanulmányadta egyházi szónoklati előadásmodort, mely a protestans templomokat a XVI-ik század elavult, monoton, erőtelen, szín és zamat nélküli, vagy a XIX-ik század mesterkéltnak, hadonázó, profanus vagy színészi előadásával teszi unalmassá és élvezhetlenné, s kiállhatatlanná sokak egyházi beszédét.

E kettő a két szélsőség, a jó szónok kerülje. Sok egyházi szónokot hallottam, a ki imáját egy alsó, közép és felső hangscálán döcögögtette vagy inkább énekelte keresztül, egy egész óranegyeden át ismét és ismét visszaszállva azon alantfokra, áthaladva ugyanazon középfokon és viszont szüntelen fölemelkedve ama jól ismert másokra, fülsértő, nevetséges sőt émelyítő egyhangúsággal. Ki szeretné ezt, még ha Szent Pál hitbuzgalmával bír is, a ki azt irta magáról, hogy az ur házának tüze emészti? Meg kell azt unni, a mit az ember tizszer-huszszer hall ugyanazon órában, ötvenszer

azon évben és ezerszer egy hosszú életen át. Láttam egyházi szónokot, a kinek imája a görög bölcsek dialogjaihoz hasonlított, vagy nem volt egyéb, mint világi beszélgetés, kényszergető capacitatioja az irgalmas egeknek, vagy éppen vitatkozás magával az Istennel. A buzgó ima nem ilyen; annak oly tartalommal és alakkal kell birni, az előadásnak oly hangulatunak és modorban kell lenni, mely magán hordozza a keresztény áhitat és buzgóság bélyegét s a mi illjék az emberhez, e gyarló földi teremtéshez, s a ki annak és a világnak alkotója, ama felséges lényhez, kinek neve Isten!

Láttam papokat, a kiknek az előadási szépségről, a szónoklati formákról még sejtelmök sincs, a kiknél elavult, régi megszokott, gépiessé vált kéz- és tagjáratatás pótolja a gestust; kezeikkel bizonyos időközökben sebesen, sokszor és mindig ugyanazokat a mozdulatokat teszik meg a szószékre vagy mellökre ütve, kezeiket gyakran öszszecsapva, most a földre, majd ég felé mutatva, karjaikat öszszekucsolva vagy a nép felé kiterjengetve, a szószékben ide-oda hajlonganak, kezeikkel hadonáznak folytonosan s csaknem színészeskednek; beszédjük tartalma és a gestus között nincs semmi értelmi egybeköttetés, s ez utolsóban semmi aesthetikai szépség: nyelvök is jár, kezök is mozog, a kettő kétfelé, vagy szerteszt mindenfelé, mint a nőtanácskozás és a bolond óra. A figyelmes hallgató bámul és élvezet helyett boszankodik a sértő disharmonián, az oda nem illő, izetlen-savatlan, éldelhetetlen előadáson. Az épületes egyházi szónoklat nem ilyen. A mult századok elavult előadási modorát el kell felejtenünk, mert az immár meszszehátramaradt mitőlünk erkölcsseivel és szokásaival, buzgóságával és miveltségi állapotaival; a jelenben élőnek ehez kell alkalmazkodni, mai nyelven, hangan és modorban kell az egyházi szónoknak beszélni, ha hatni kíván, ha beszédétől sikert vár, s óhajtja, hogy a templomban ne üres falaknak prédikáljon.

Az osdiság oly tulság, mint a színészeskedés. Olyan templomi előadást, a melyet én imént rajzoltam, eleget hallhatni, s én ezt a szinpad rontó hatásának tartom, miből a papságnak ki kell gyógyulni. A templom nem szinház, hanem imádság háza, a pap nem színész, hanem Isten szolgája, Krisztus keresztény erkölcs-tanának hirdetője. Ám tanuljon a pap a színésztől előadási könnyüség, természetességet és biztóságot, de a magatartást, a modort, a hangot és mimicát ne tanulja el; ezt fejtse ki önmagából, kérdezze meg benső érzésétől, sajátítsa el öngyakorlás és gondol-

kozás által, jeles egyházi szónoktól, benn a templomban, Isten színe előtt, hivi gyülekezetében; alkossa azt meg maga és olyat alkossan, hogy az illjék a templomhoz, eme szent helyhez, Istenhez a mindenség alkotójához s az ő tiszteletéhez, mely csak akkor felel meg céljának, ha buzgó, akkor szép, ha méltóságos, akkor épít, ha a föld porából kiemel, akkor dicső, ha Isten is megdicsőítetik általa.

Ez a szép egyházi szónoklat.

J a k a b E l e k.